

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช “วีรบุรุษของวีรบุรุษ”
ในทัศนะของสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
King Naresuan : “Hero of Heroes”
in the View of Prince Damrong Rajanubhap

ศุภกานต์ นานรัมย์*

บทคัดย่อ

สมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีบทบาทอย่างมากในการนำเสนอภาพลักษณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะวีรบุรุษ ดังจะเห็นว่าทรงพระนิพนธ์เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งกลายเป็นต้นแบบการถ่ายทอดความรู้ ความทรงจำเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ได้แก่ พระอรรถธิบายในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไทยรบพม่า และพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากการศึกษาพบว่า บุคคลที่สมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องอย่าง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนแต่ยกย่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะวีรบุรุษเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การที่สมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นวีรบุรุษ และทรงพระนิพนธ์เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้สะท้อนบริบททางการเมืองในเวลาที่ชนชั้นสูงขาดเสถียรภาพทางการเมืองสมัยจักรวรรดินิยม

* อาจารย์พิเศษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ตะวันตก ดังนั้น การที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงมี
 นัยเรื่องการเมือง การศึกษา และจิตวิทยาสังคม ซึ่งพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอิทธิพลต่อการเรียนรู้และรับรู้ประวัติศาสตร์
 กลายเป็นต้นแบบการถ่ายทอดเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปสู่แบบ
 เขียนและสื่อการรับรู้ที่ไม่เป็นทางการ ส่งผลต่อสำนึกชาตินิยมแก่ชาวไทย ทั้งใน
 สมัยของพระองค์จนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
 วีรบุรุษ

Abstract

Prince Damrong Rajanubhap played a very important role in promoting King Naresuan as a hero. He wrote some works about King Naresuan, which became the absolute stereotype of knowledge formation about King Naresuan. Those works were : “Explanation for The Royal Chronicle”, “The War between Thai and Myanmar”, and “The History of King Naresuan”. The result of this study shows that other people, for whom Prince Damrong Rajanubhap had high respect, such as King Rama I, King Rama IV, and King Rama V, also admired and considered King Naresuan a hero. The fact that Prince Damrong Rajanubhap promoted King Naresuan as a hero reflected the political context where high class people were lacking political consistency due to western imperialism. Therefore, his works had a hidden agenda on politics, education, and social psychology. Those works have had influences on the cognition of Thai history and have become the source for history learning through both

textbooks and informal media. Such influences have subsequently stimulated nationalism among Thai people.

Keywords : King Naresuan, Prince Damrong Rajanubhap, Hero

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เรื่องราวของพระองค์อยู่ในความทรงจำของชาวไทย วีรกรรมความกล้าหาญ พระปรีชาสามารถ ความเด็ดขาดทางการสงคราม ได้รับการบอกเล่าผ่านหลักฐานประเภทตำนาน คำให้การ จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร หรือแม้แต่งานวรรณกรรม เหล่านี้ได้กลายเป็นแหล่งข้อมูล การค้นคว้าเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อย่างไรก็ตาม มีอาจุภูมิดูเหมือนว่า พระนิพนธ์เรื่องสำคัญของสมเด็จพระยาตำราธิราชฯ ได้แก่ พระอรรถาธิบายในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไทยรบพม่า และพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้กลายเป็นต้นแบบการถ่ายทอดเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ได้รับการยอมรับสู่การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการผ่านแบบเรียนและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นทางการผ่านสื่อบันเทิงหลากหลายประเภท

การถ่ายทอดเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซ้ำแล้วซ้ำอีก สะท้อนความสำคัญของประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ท้ายสุดการยกย่องพระองค์

เป็น “วีรบุรุษ”^{*} คำคุณศัพท์องค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ ผู้กอบกู้เอกราชจากอริราชศัตรู การตั้งชื่อนามพระองค์ว่า “วีรบุรุษ” นับว่ามีความสำคัญในการศึกษา ค้นหาความหมายรวมถึงคุณค่าความสำคัญของประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะต้นแบบวีรกษัตริย์ไทย

รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นช่วงประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตชีวา น่าติดตามเรื่องราวก่อนรัชกาลและรัชกาลของพระองค์แสดงถึงพัฒนาการประวัติศาสตร์ไทย ได้แก่ ความล้มเหลวและความสำเร็จทางการเมือง เชื่อว่า รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรอยู่ในความประทับใจของชาวไทยมาแต่ครั้งกรุงเก่า และยิ่งทวีความสนใจมากขึ้น เมื่อมีการชำระพระราชพงศาวดารครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

การเสียกรุงครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) สร้างความเสียหายแก่ราชอาณาจักรอยุธยา จนมิอาจรื้อฟื้นให้ตั่งเดิมได้ ไม่เพียงแต่ความเสียหายอันเกิดจากการปล้นสะดม เผาทำลายบ้านเรือน การกวาดต้อนทรัพย์สินและผู้คนเท่านั้น ยังมีการทำลาย “ขวัญ” ของเมือง (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๔๔ : ๘๙) ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักร ได้แก่ ปราสาทราชวัง วัดวาอาราม วิหารเจดีย์ หรือแม้แต่พระพุทธรูป จนไม่อาจบูรณะได้อีก ความเสียหายภายนอกจากปากหูกังของกรุงศรีอยุธยา ย่อมสะท้อนใจไม่น้อยกว่าการที่อาณาจักรอยุธยาอยู่ในภาวะเสียขวัญ หวาดวิตก จนกลายเป็นอุปสรรคหนึ่งต่อการรวบรวมผู้คน เพื่อรื้อฟื้นอาณาจักรให้กลับมารุ่งเรืองดังเดิมได้

* วีรบุรุษ (hero) จัดเป็นศัพท์ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเชิดชูพระเกียรติของกษัตริย์นักรบ สำหรับราชอาณาจักรไทยมีวัฒนธรรมการใช้ศัพท์ทำนองเดียวกันนี้ เพื่อเชิดชูพระเกียรติยศมาแต่โบราณ ยกตัวอย่างเช่น ราชอิริยาบถ มหารัชมหาราช จักรพรรดิราช หรือจักรวรรดิราช เป็นต้น วีรบุรุษยังมีความหมายในลักษณะเดียวกับ “มหाराชา” หรือ “The Great” ต่อท้ายพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน คำว่า “มหाराชา” นี้ปรากฏหลักฐานในไตรภูมิพระร่วง (พ.ศ. ๑๙๘๘) ดังความ “ท้าวไพศมหาราชเจ้า” นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม ๒๔. ๒๕๐๕ : ๑๒๑)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงก่อตั้งกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี โปรดฯ ให้มีการบูรณะฟื้นฟูบ้านเมืองและวัฒนธรรม ทางด้านจิตใจโปรดฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก มีการคัดลอกเอกสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แต่งประวัติศาสตร์สถาบันสงฆ์ที่เรียกว่า “สังคิตยวงศ์” หรือประวัติศาสตร์การสังคายนาพระไตรปิฎก โปรดฯ ให้รวบรวมพงศาวดารเมืองเหนือ (ประวัติศาสตร์สุโขทัยโบราณ) ประวัติศาสตร์ประเทศราชทั้งหมด การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดฯ ให้มีการรวบรวมพงศาวดารเมืองเหนือ อาณาจักรที่มีเอกภาพทางการเมือง มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างไทยโดยแท้ ย่อมสะท้อนจุดมุ่งหมายในการสร้างเอกภาพทางการเมืองและวัฒนธรรมให้เกิดขึ้น จนมีการยกเอาปีที่ตั้งราชอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๙๒) เป็นปีก่อตั้งราชอาณาจักรสยาม เพื่อผนวกร่องเรื่องราวประวัติศาสตร์ทั้งสองอาณาจักรเข้าด้วยกัน จึงกล่าวได้ว่า รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นช่วงการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรสยามอย่างแท้จริง

การก่อตั้งราชอาณาจักรขึ้นใหม่มีความจำเป็นที่จะต้องแต่งพระราชพงศาวดารขึ้นใหม่ เพื่อกลับไปทบทวนอดีต ประวัติศาสตร์จึงมีความหมายในแง่การทบทวนบทเรียนที่เกิดขึ้น พระราชพงศาวดารจึงเป็นเอกสารพิเศษที่ให้ข้อคิดผู้อ่าน ทั้งเป็นตำรับการเมืองการปกครอง ด้วยเหตุนี้ การยกเอาเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ในอดีตจึงมีความหมายแก่การสร้างประสบการณ์ทางการเมือง เพื่อเตือนสติ สอนใจ พร้อม ๆ กับสร้างขวัญกำลังใจให้เข้มแข็ง และบูรพกษัตริย์ผู้เหมาะสมกับสภาวะการณ์ขณะนั้น คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

การที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเลือกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นต้นแบบของวีรกษัตริย์ผู้กอบกู้เอกราช ย่อมมีเหตุผลและแรงบันดาลใจ กล่าวคือ วีรกรรมกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นที่รับรู้ของชาวไทยขณะนั้น รวมถึงความประทับใจเป็นการส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนมีนักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตว่า

...บางทีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ อาจทรงพิจารณาว่าที่แท้จริงแล้วบทบาทและพระราชภารกิจของพระองค์เองและสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในการกอบกู้เอกราชของไทยมีลักษณะเช่นเดียวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและ

สมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อสองศตวรรษก่อนหน้านั้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร,
อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณานุกรม ๒๕๓๓ : ๖๓)

หากจะขยายความถึงบทบาทและพระราชภาระระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกัน เพราะก่อนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะเสวยราชสมบัติ ทรงรับตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี ออกรบตลอดเวลา ทั้งพม่า กัมพูชา ทรงผูกพันกับหัวเมืองทางเหนือ ยกทัพขับไล่พม่าทางหัวเมืองเหนือจนสำเร็จ อีกทั้งพระอนุชา รับตำแหน่งเจ้าพระยาสุรสีห์ครองเมืองพิษณุโลก เมื่อคราวพม่าล้อมเมืองพิษณุโลกตอนศึกอแซหนุกก็ บางตอนของพระราชพงศาวดารกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า อแซหนุกก็แม่ทัพพม่ากล่าวสรรเสริญเจ้าพระยาจักรี ความว่า “...รูปก็งามฝีมือก็เข้มแข็ง สู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุตส่าห์รักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์เป็นแท้...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ๒๕๑๑ : ๖๖๒) ความในพระราชพงศาวดารยังยกย่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ว่าเป็น “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ๒๕๑๑ : ๗๐๗) เช่นเดียวกับเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงมีสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาคู่พระทัย ร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่ กรำศึกมาตลอดพระชนม์ชีพ พระองค์ยังเคยทรงครองเมืองพิษณุโลกในฐานะพระมหาอุปราชแห่งกรุงศรีอยุธยา เรื่องราวของพระองค์กับสมเด็จพระเอกาทศรถยังได้รับการกล่าวขานถึงในฐานะ “พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่ม ๙. ๒๕๐๕ : ๒๙๔) เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังปรากฏในความบางตอนของพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งถือเป็นความเปรียบเทียบพระรากับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เช่น ตอนพระรามยกทัพข้ามแม่น้ำสะโดง (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๒๕๐๗ : ๖๒๑) ตอนพิเภกให้พระรามเดินดง และตอนพระรามพระลักษมณ์ประพาสป่า ได้แสดงภาพธรรมชาติแบบไทย เช่น หงส์ นกยาง นกยูง กาหลง

มะไฟ พะยุง ฯลฯ* การแสดงภาพธรรมชาติดังกล่าวถือเป็นการสร้างความเข้าใจ เปรียบเปรยพระรากับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างกลมกลืน ดังนั้น การที่นักปราชญ์ราชบัณฑิต ยกเอาเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาถ่ายทอดกับชาวไทยขณะนั้น อาจสะท้อนความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ หรือสะท้อนการรับรู้ประวัติศาสตร์ของคนไทยสมัยนั้นว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นวีรบุรุษในสำนึกของชาวกรุงเก่ามาก่อนหน้าแล้ว

การแต่งพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงถือเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญ โปรดฯ ให้รวบรวมนักปราชญ์ราชบัณฑิตเพื่อแต่งพระราชพงศาวดาร เชื่อว่ามีพระราชพงศาวดารฉบับเดิมอยู่แล้ว แต่การชำระพระราชพงศาวดารฉบับนี้กลับยึดพงศาวดาร ฉบับภาษาบาลี ที่เรียกว่า “จุลยทธการวงศ์” หรือพงศาวดารฝ่ายสงฆ์เป็นพื้น ทำให้การแต่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กลายเป็นพระราชพงศาวดารฉบับมาตรฐานฉบับแรก ซึ่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้สะท้อนให้ทราบว่า รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีความสำคัญจนมีอาจปฏิเสธได้ตั้งแต่เริ่มรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนสิ้นรัชกาล คิดเป็นร้อยละ ๒๔.๖๘** นับว่าเป็นช่วงประวัติศาสตร์ที่มีเรื่องราว และให้น้ำหนักกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างมาก เมื่อศึกษาพระราชพงศาวดารฉบับนี้ พบว่า นับตั้งแต่เริ่มเอ่ยพระนามของพระองค์ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจนถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คิดเป็นร้อยละ ๔๓.๐๙*** เหล่านี้ ได้สะท้อนให้ทราบว่า เรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้กลายเป็นเรื่องราวหลักที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร

* การบรรยายสภาพธรรมชาติมีความเด่นชัดที่สุดใน “พระรามาธิบดีขันธ์ประพาสป่า” (รายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. เล่ม ๔. ๒๕๐๗ : ๓๘๗-๓๘๙)

** พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีทั้งสิ้น ๒๓๙ หน้า เริ่มรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนจบรัชกาลมีทั้งสิ้น ๕๙ หน้า คิดเป็น ร้อยละ ๒๔.๖๘ ยกตัวอย่างจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (รายละเอียดใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนนิกิษ. เล่ม ๓. ๒๕๔๒ : ๓๐๓-๓๖๒)

*** พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีทั้งสิ้น ๒๓๙ หน้า นับแต่เอ่ยพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนจบความมีทั้งสิ้น ๑๐๓ หน้า คิดเป็น ร้อยละ ๔๓.๐๙ ยกตัวอย่างจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (รายละเอียดใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนนิกิษ. เล่ม ๓. ๒๕๔๒ : ๒๕๙-๓๖๒)

การให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมากเป็นพิเศษ นับตั้งแต่สมัยเริ่มฟื้นฟูราชอาณาจักรสยามจึงเท่ากับการนำเสนอภาพประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีต ให้ข้อคิดสอนใจถึงความล้มเหลวและความสำเร็จทางการเมือง ทั้งนี้ ประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ตอบคำถามที่คลางแคลงใจจนสิ้น ไม่ว่าจะเป็น เพราะเหตุใดกรุงศรีอยุธยาจึงตกเป็นเบี้ยล่างของราชวงศ์ตองอู หรือเพราะเหตุใดกรุงศรีอยุธยาจึงสามารถกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ ดังจะเห็นได้ว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้รื้อโครงสร้างการแต่งพงศาวดารขึ้นใหม่เป็นพงศาวดารฉบับยาว ด้วยการสร้างฉาก “นาฏวรรณกรรม”^{*} จากข้อมูลเดิมที่มีอยู่ มาเขียนขึ้นใหม่ให้เป็นวรรณกรรมที่มีชีวิตชีวา มีวาทีศิลป์ และเป็นบทเรียนชั้นดีแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ พระราชพงศาวดารฉบับนี้ ยังกลายเป็นโครงร่างการชำระประวัติศาสตร์ฉบับต่อมา ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ใหม่ แต่งขึ้นตอนปลายรัชกาล พระราชพงศาวดารกรุงสยาม (บริติชมิวเซียม ชำระในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การถ่ายทอดเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผ่านงานเขียนประเภทพงศาวดาร ด้วยการเน้นบทบาทการสงคราม และบทสนทนา (dialogue) ที่แสดงถึงความองอาจเข้มแข็ง เช่น เนื้อความตอนประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง** หรือแม้แต่บทสนทนา

* วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้ความเห็นว่า “นาฏวรรณกรรม” เป็นวรรณกรรมที่ถูกสร้างให้เป็นฉากละคร หรือต้องการให้เป็นบทละคร ประกอบด้วยบทสนทนา มีลักษณะเป็น Dramatic Scene

** เนื้อความประกาศอิสรภาพ ความว่า “...เทพเจ้าทั้งหลาย อันมีมหิทธิฤทธิ์และที่พิพจักขุสอด ซึ่งสถิตอยู่ทุกทิศานุทิศเป็นทิพพยาน ด้วยพระเจ้าหงสาวดีมิได้ตั้งอยู่ในคลองสุจริตมิตถภาพชัตติยราช ประเพณีเสียสามัคคีธรรม ประพฤติพาลทุจริตคิดจะทำกัณทรายแก่เรา ตั้งแต่วันนี้ไป กรุงพระมหานครศรีอยุธยา กับเมืองหงสาวดี มิได้เป็นปฐพีเดียวกันแต่ก่อน ขาดจากกันแต่วันนี้ไปตราบเท่ากัลปาวสาน...” (คัดความจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับจักรพรรดิพงศ์ (จาต) ๒๕๐๗ : ๑๔๓)

ทำทนายพระมหาอุปราชาให้กระทำยุทธหัตถี* ย่อมสร้างความรู้สึกรู้สึกอีกheim ประทับใจ เมื่อได้อ่านพระราชพงศาวดาร และการที่พระองค์ยกทัพไปต่อตีกรุงหงสาวดี ๒ ครั้ง หลังจากเป็นฝ่ายตั้งรับการรุกรานของกรุงหงสาวดีมาโดยตลอด มีหน้าข้าพระองค์ยังกำราบเขมรให้กลับเป็นเมืองประเทศราชอีกครั้ง ปรากฏความพิถีพิถันมกรรมนักพระสัญญาพระยาละแวก ในพระราชพงศาวดารฉบับมาตรฐานฉบับนี้ ได้สนองตอบความรู้สึกคับแค้นใจ แก่การพลัดพลัดเสียที่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึง ๒ ครั้ง การล่มสลายของราชวงศ์ต้องอุจึ่งเข้าทำงานของอกุศลกรรมที่ราชวงศ์ต้องอุเคยกระทำแก่กรุงศรีอยุธยา และการที่นักพระสัญญาสิ้นพระชนม์เมื่อทำพิถีพิถันมกรรมนั้นเห็นเป็นการควร โทษฐานไม่รักษาสัตย์สัญญา ย่อมสร้างความรู้สึกรู้สึกภาคภูมิใจ ลบล้างความอ่อนด้อยเกียรติภูมิ ประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารจึงให้ความรู้สึกรู้สึกคล้ายคลึงกับการอ่านงานวรรณกรรม ทั้งความรู้สึกรู้สึกเศร้าสะเทือน เริ่มต้นจากความล้มเหลวทางการเมือง ความคับแค้นใจจากการถูกกดขี่ ช่มเหง ตกเป็นเบี้ยล่างของราชวงศ์ต้องอุ และความรู้สึกรู้สึกอิมเอมจากการประกาศอิสรภาพและขยายพระราชอาณาเขต

เค้าโครงประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกลายเป็นต้นแบบพระมหากษัตริย์ผู้ปรีชาในการรบ เด็ดขาด เป็นที่เล่าขานในสังคมร่วมสมัยบูรพาพิท ทรงเป็นสัญลักษณ์ของความเด็ดเดี่ยว กล้าเผชิญปัญหา ความศักดิ์สิทธิ์ของตัวบทกฎหมาย และยังเป็นต้นแบบของนักปกครองที่ทรงอุทิศพระองค์เพื่อประโยชน์ของแผ่นดิน (วินัย พงศ์ศรีเพียร, อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ ๒๕๓๓ : ๑๑๔) เหล่านี้ล้วนเป็นความสมบูรณแบบของพระมหากษัตริย์ ที่เมื่อกล่าวถึงเรื่องราวของพระองค์จะสร้างความรู้สึกรู้สึกอีกheim ประทับใจ ทั้งรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อความเสียสละที่ทรงกอบกู้เอกราชของชาติกลับคืนมา จึงไม่แปลกใจว่า เมื่อใดที่บ้านเมืองเกิดวิกฤตการณ์บางอย่าง เรื่องราวประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะถูกรื้อฟื้นความสำคัญขึ้นใหม่ แม้ในขณะที่บ้านเมืองเผชิญการคุกคามจากจักรวรรดินิยม วิกฤตเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม หรือในสังคมปัจจุบัน ความวุ่นวายทางการเมือง เหตุการณ์ความไม่สงบ

* บทสนทนาทำทนายพระมหาอุปราชากระทำยุทธหัตถี ความว่า "...พระเจ้าพี่จะยืนอยู่ใยมร่มไม้เล่าเชิญออกมาทำยุทธหัตถีด้วยกันให้เป็นเกียรติยศไว้ในแผ่นดินเกิด ภายหน้าไปไม่มีกษัตริย์ที่จะได้กระทำยุทธหัตถีแล้ว" (คัดความจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ๒๕๐๗ : ๒๐๒)

และวิกฤตทางศีลธรรมและวัฒนธรรม ผลักดันให้เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ถูกรื้อฟื้นขึ้นอีกครั้ง เพื่อให้สังคมกลับไปทบทวนประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช “วีรบุรุษของวีรบุรุษ” ในทัศนะของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ รัฐสยามเผชิญกับวิกฤตการณ์เมืองที่ล่อแหลมต่อการเสียเอกราชอีกครั้งหนึ่ง โฉมหน้าของศัตรูทางการเมืองสยามเปลี่ยนแปลงไป จากพม่ากลายเป็นจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ขยายแสนยานุภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สู่ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์โดยมีเรือปืนหนุนหลัง สร้างความบอบช้ำทางด้านจิตใจ การสูญเสียเสถียรภาพทางการเมือง ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จนมีอาจขัดขึ้น สิ่งที่รัฐสยามทำได้ มีเพียงการโอนอ่อน ปรับตัว เปลี่ยนแปลง เพื่อรักษาเอกราชของชาติไว้

อิทธิพลของจักรวรรดินิยมเร่งเข้าให้รัฐสยาม ค้นหาตัวตนทางประวัติศาสตร์ เพื่อสร้างรัฐชาติที่มีเอกภาพทางการเมืองและวัฒนธรรม จนกระทั่งการตอบโต้ศัตรูตัวฉกาจที่ไม่อาจต่อสู้ได้จริง เพื่อเรียกขวัญ กำลังใจ และชะตากรรมของประเทศกลับคืนมา เรื่องราวมหาสงครามในระหว่างสมัยจักรวรรดินิยมจึงไม่ได้หมายถึงศัตรูอย่างพม่าอีกต่อไป แต่หมายถึงการทำสงครามระหว่างไทยกับจักรวรรดินิยม ในความหมายของพระนิพนธ์สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทราบกันว่า เรื่องราวมหาสงครามระหว่างไทยกับพม่า กำเนิดวีรบุรุษผู้กอบกู้เอกราช ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเจ้าตากสิน การยกย่องวีรกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระองค์ใด ย่อมประกอบด้วยเหตุผลอันเกิดจากพระเกียรติยศของกษัตริย์พระองค์นั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชถูกเลือกให้เป็นวีรกษัตริย์ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพด้วยเหตุผลว่า “...พระราชประวัติและพระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวรเหมาะแก่การณ ไม่มีบกพร่องเลยสักอย่างเดียว เบื้องต้นพระราชประวัติก็เป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสมเด็จพระร่วงและสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ...” (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๓๓ : ๖๐) อย่างไรก็ตาม การสร้างสรรคงานนิพนธ์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ย่อมมีแรงบันดาลใจเชื่อว่า การรับรู้ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผลจากการ

รื้อฟื้นความสำคัญของประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และได้รับการถ่ายทอด ปลุกฝังอันเกิดจากการที่พระองค์อยู่ท่ามกลางสังคมราชสำนัก การค้นคว้า และการอ่านเอกสารประวัติศาสตร์จำนวนมากย่อมทำให้พระองค์เกิดความประทับใจรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงกล่าวว่า “...เมื่อได้อ่านพงศาวดารถึงเรื่องสมเด็จพระนเรศวร...ใครเลยที่จะไม่รักนักใคร่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. เล่ม ๑. ๒๕๑๑ : ๓๓๕)

เหตุผลดังกล่าว ทำให้เรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชถูกถ่ายทอดผ่านพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปรากฏพระนิพนธ์ที่อธิบายเรื่องราวตลอดรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างสมบูรณ์ที่สุด ๓ เรื่อง คือ พระนิพนธ์ อรรถธิบายในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พ.ศ. ๒๔๕๗) ไทยรบพม่า (ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๐ และฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๔๖๓) และพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๖) นอกจากนี้ รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ยกตัวอย่างเช่น ตำนานเรื่องสมเด็จพระนเรศวร ทรงทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา เทียวตามทางรถไฟ ตำนานคณะสงฆ์ ตำนานเรือรบไทย สาส์นสมเด็จพระเจ้าเมืองพม่า เป็นต้น

สังเกตได้ว่า พระนิพนธ์ต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แม้จะอธิบายเรื่องราวความรู้ที่หลากหลาย แต่ยังคงเกี่ยวพันกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ข้อสังเกตนี้ทำให้ทราบว่า ทรงสนพระทัยรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า การรับรู้ประวัติศาสตร์ของไทยทั้งในสมัยของพระองค์ หรือจนกระทั่งสังคมร่วมสมัย รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกลายเป็นประเด็นการศึกษาที่ชาวไทยให้ความสนใจ เป็นที่รับรู้ถึงวีรกรรมความกล้าหาญ และพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้ภาพประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างแจ่มชัด พระนิพนธ์ของพระองค์ยังกลายเป็นโครงร่างมาตรฐานของวีรบุรุษ ๓ ประการ คือ บ้านเมืองเกิดยุคเชษฐา เกิดวีรบุรุษประกาศอิสรภาพ และแผ่ขยายอาณาเขต โครงร่างนี้กลายเป็นโครงเรื่องต้นแบบการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ ดังที่ปรากฏในงานวรรณกรรม ละคร หรือภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์ตามการรับรู้ประวัติศาสตร์ของชาวไทย

วีรบุรุษของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เมื่อมองย้อนกลับไป การยกย่องวีรบุรุษของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงยกย่องพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในฐานะ “ราชาธิราช” ตามความหมาย “พระราชามีพระราชกิจอื่น ๆ อยู่ในอำนาจอีกหลายประเทศ” (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๑๙ : ๓๔๓) วีรบุรุษในทัศนะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงไม่ได้เจาะจงเฉพาะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเพียงพระองค์เดียว ในที่นี้ขอยกวีรบุรุษที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงยกย่องอีก ๓ พระองค์ด้วยกัน คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บรรพชนัตริย์ของพระองค์ในฐานะวีรบุรุษผู้ประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงกล่าวถึงพระราชมรดก ๕ สิ่ง ได้แก่ พระราชมรดกสิ่งหนึ่ง คือ กรุงพระมหานครมรัตนโกสินทร์ หลังจากกระจัดเหตุพยุพศ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ดริสสั่งให้รีบลงมือสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ในเดือนเมษายนที่เสด็จปราบดาภิเษก พระราชมรดกสิ่งที ๒ คือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระราชมรดกสิ่งที ๓ คือ อิศราภาพของชาวไทย เมื่อพม่ายกทัพมากรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงใช้กลยุทธ์เยี่ยงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเอาชนะน้อยผู้คนมาก จนชนะสงครามในครั้งนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสว่า

...การที่ไทยชนะสงครามครั้งที่กล่าวนี้เป็นมหาชัยด้วยอาศัยพระสติปัญญาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในกระบวนยุทธศาสตร์ ถ้าไทยแพ้พม่าครั้งนั้นก็คงเสียบ้านเมือง และบรรพบุรุษของเราก็คงถูกจับเอาไปเป็นเชลยอีกเหมือนเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้นการที่เอาชนะศึกในครั้งนี้ลาดหญ้า จึงเป็นการรักษาอิสราภาพไว้ให้เป็นมรดกแก่เราอีกอย่างหนึ่ง (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๑๙ : ๓๕๔)

พระราชมรดกสิ่งที ๔ คือ ความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรี

ทรงพยายามรวบรวมใหม่ แต่ทำไม่สำเร็จก็เกิดจลาจลในพระศาสนา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงฟื้นฟูพระศาสนาให้คืนดีดังเดิม คือ การทำนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์ให้ทรงศีลและรอบรู้พระธรรมวินัย ที่สำคัญโปรดฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก พระราชสมรตก่อนหน้าคามีได้แก่ชาวสยาม และพระราชสมรตครั้งที่ ๕ คือ กฎหมายและแบบแผนประเพณีสำหรับบ้านเมือง สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงพระราชดำริว่า “...พระราชสมรตที่สำคัญยังมีอีกสิ่งหนึ่ง คือที่ทรงประดิษฐานพระบรมราชวงศ์จักรีให้สืบสันตติวงศ์...” (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ๒๕๑๙ : ๓๕๙) การยกย่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่าเป็นวีรบุรุษพระองค์หนึ่งจึงเป็นการควรที่จะเชิดชูพระเกียรติยศที่เกริกก้องเป็นที่ประจักษ์ ด้วยพระราชสมรต ๕ สิ่งที่คงไว้แก่กรุงรัตนโกสินทร์

วีรบุรุษพระองค์ต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิดาของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เมื่อทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ต้องเผชิญกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลอังกฤษขอทำสนธิสัญญาใหม่แต่รัฐบาลสยามไม่ยินยอม เมื่อเปลี่ยนผ่านรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการณ์ไกลกว่าผู้อื่น ดังเช่นพม่าหรือแม้แต่จีน ซึ่งถือเป็นประเทศที่ทรงอำนาจในทัศนะของชาวสยาม ต้องตกอยู่ในเงื้อมมือจักรวรรดินิยม จึงเห็นควรว่าทางที่จะรักษาเอกราชไว้ได้ คือ การลดหย่อนผ่อนข้อสัญญา ยอมเป็นไมตรีกับอังกฤษ ยกเลิกธรรมเนียมโบราณ วางรากฐานการพัฒนาและสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อสนองตอบกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ให้ความสำคัญกับการศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ โปรดฯ ให้จ้างพระอาจารย์ชาวต่างชาติ เข้ามาถวายพระอักษรภาษาอังกฤษ วรรณกรรม และวิทยาศาสตร์ โปรดฯ ให้ขุนนางเดินทางไปดูงานยังต่างประเทศ สำหรับพระพุทธศาสนาทรงฟื้นฟูด้วยการให้ความสำคัญกับระเบียบวัตรปฏิบัติอย่างธรรมยุตินิกาย (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ๒๕๔๔ : ๕๗) ส่วนการสงครามยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๕ แต่ประสบความล้มเหลว ถึงกระนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้รับการยกย่องเสมือนวีรบุรุษ การยกย่องพระบาทสมเด็จพระปวงเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเป็นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่ง ก็เหมือนอย่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนา สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยกัน (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ๒๕๔๔ : ๕๗)

๒๕๐๕ : ๔๘๖)

วีรบุรุษพระองค์ต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บทบาทของพระองค์ได้รับการยกย่องในฐานะวีรบุรุษของชาติ ทรงสามารถสถาปนาอิสรภาพประเทศสยามให้มั่นคง ให้เป็นสิทธิแก่ไทย ไม่ตกไปอยู่ในอำนาจของชาติอื่น ถือเป็นยอดเกียรติคุณที่เราชาวไทยควรรู้สึก (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๓๔ : ๙๕) อาจอุปมาได้ว่า เรื่องราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีความคล้ายกันบางประการ เช่น เป็นยุวกษัตริย์ เติบโตท่ามกลางแรงกดดันทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ ต่อสู้จนมีอำนาจทางการเมือง สามารถปกป้องประเทศจากอริราชศัตรู ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเฉลียวฉลาด ปรีชาด้านการปกครอง ยอมสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อประโยชน์สุขของราษฎร สิ่งที่แตกต่าง คือ จักรวรรดินิยมเป็นอริราชศัตรู และกลยุทธ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย กลยุทธ์ที่ใช้ คือ การจัดการเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัย ได้แก่ การจัดการปกครอง กฎหมาย การศึกษา การบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

...ถ้าสยามประเทศยังอยู่ได้ด้วยความอิสรภาพมั่นคงตราบไต่
ประชาชนชาวสยามต้องระลึกถึงพระเดชพระคุณอยู่จนตราบนั้น อย่าลืมนึกว่า
พระราชกิจสำคัญที่สุดของพระองค์อยู่ตรงที่ทำให้คนไทยมีอิสรภาพมั่นคง
ไม่ตกเป็นทาสของชนชาติอื่น... (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
๒๕๓๔ : ๑๐๒)

วีรบุรุษในความหมายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงมีความโดดเด่นในฐานะผู้ปกป้อง รักษาเอกราชของชาติ ยอมสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อความทุกข์ของอาณาประชาราษฎร์ เป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง คุณสมบัติดังกล่าว ล้วนเป็นคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยกย่องในฐานะวีรบุรุษ

“วีรบุรุษของวีรบุรุษ” สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในข้างต้นได้ทราบแล้วว่า วีรบุรุษของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมิได้มีเพียง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ยังรวมถึง ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบิดา และ พระเชษฐา หากสังเกตจะพบว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช คือ วีรบุรุษของพระมหากษัตริย์ ๓ พระองค์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครองพระยศดำรงราชานุภาพยกย่อง และยังเป็นวีรบุรุษของพระองค์อีกด้วย ทราบกันว่า รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ได้สะท้อนความชื่นชมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เป็นอย่างดี

สำหรับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประทับใจเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเช่นเดียวกัน สังเกตได้จากพระราชนิพนธ์ของพระองค์ส่วนใหญ่ ล้วนเกี่ยวข้องกับศาสนา ยกตัวอย่างเช่น คาถาธรรมบรรยาย คาถาสรรเสริญพระวินัย ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระพุทธชินราช มหาชาติ ฯลฯ นอกจากนี้ ทรงพระราชนิพนธ์พระราชธาธิบายราชจารีตโบราณ โบราณสถาน วรรณคดี และราชประเพณี ส่วนพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์พบว่าทรงตรวจแก้ไขพระราชพงศาวดารฉบับหนึ่ง ซึ่งรู้จักกันดีในนาม “พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา” ในกรณีที่พระองค์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ กลับทรงยกเอาเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมานิพนธ์ เช่น “เรื่องครั้งสมเด็จพระนเรศวรเป็นตัวประกันเมืองหงสา” และ “เรื่องช้าง” ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย และประชุมพระราชนิพนธ์ ภาคปิกนิกะ ยกตัวอย่างความเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ปรากฏใน “เรื่องช้าง” ดังความว่า

สมเด็จพระนเรศวรได้ทำยุทธหัตถีด้วยพระมหาอุปราชารามัญ
ในจุลศักราช ๙๔๑ ปี ... สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ที เจ้าพระยาไชยา
นุภาพช้างพระที่นั่งดั่งช้างพลายพันทกข์ ซึ่งเป็นราชพาหนะพระที่นั่งของ
พระมหาอุปราชารามัญแห่งหนายเสียที สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าจ้วงฟัน
ด้วยพระแสงของ้าว ต้องพระอัสสาชวาพระมหาอุปราชาขาดตลอดลงมาจน
ปัจฉิมประเทศ ชบลงทิวคดกับคอช้าง... (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ๒๕๔๗ : ๑๗๕)

เนื้อความที่ปรากฏ ย่อมสะท้อนประเด็นการรับรู้ประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทั้งความประทับใจในวีรกรรมกล้าหาญ จนอาจอุปมาได้ว่า การที่พระองค์ทรงยกเอาเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาทรงพระนิพนธ์ อาจหมายถึง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนยุทธหัตถี

ฝีมือของมหาเสวกตรี พระยาอนุศาสนจิตรกร (จันทระจิตรกร) วัดสุพรรณดารามราชวรวิหาร

การเตือนพระสติพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไปให้ตระหนักถึงยุวกษัตริย์ ผู้เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ สามารถปลดแอกราชอาณาจักรจากการตกเป็นเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรพม่าได้ในที่สุด

เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความประทับใจประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชถ่ายทอดผ่านพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของพระองค์ ได้แก่ พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร อธิบายเรื่องราวรูปทองสำริด (ความพ้องกับพระนิพนธ์เรื่องอธิบายเรื่องราวรูปทองสำริดของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช และพระราชปรารภเรื่องพระพุทธรินราช ซึ่งล้วนแต่มีเนื้อความเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทั้งสิ้น ยกตัวอย่างความที่ปรากฏ เช่น “...จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ ในจุลศักราช ๙๔๑ พระมหาอุปราชางดงามดีกลลงมาชนช้างกับสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ เสียทีพระมหาอุปราชขาดคอช้าง...” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๖ : ๑๑) หรือ “...ถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ พระนเรศวรเป็นเจ้าตั้งพระอนุชาเป็นพระเจ้า

แผ่นดินเสมอพระองค์ ให้รับพระราชโองการทั้ง ๒ พระองค์...” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๖ : ๓๑-๓๒) หรือ “เมื่อจุลศักราช ๙๒๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นไปช่วยราชการสงครามเมืองหงสาวดีมีไชยชนะ เสด็จกลับมายังเมืองพระพิษณุโลกเปลื้องเครื่องทรงออกบูชาพระพุทธรินราช...” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๗) เป็นต้น

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อาจเพราะทั้งสองพระองค์ ต่างเป็นยุวกษัตริย์ที่เผชิญกับแรงกดดันทางการเมืองทั้งในและนอกประเทศ ทราบกันว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีพระชนม์ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างราชวงศ์สุโขทัยกับราชวงศ์สุพรรณภูมิ อีกทั้งพระองค์ได้รับรู้การสงครามระหว่างหงสาวดีกับกรุงศรีอยุธยาจนตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า ท้ายสุดด้วยความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว พระองค์สามารถอกบฏเอกราชในที่สุด เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อแรกสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์ “เปรียบเหมือนคนที่ขาดศีรษะแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต, ผู้รวบรวม ๒๕๓๒ : ๑๐๔) กล่าวคือ สถาบันกษัตริย์ขาดเสถียรภาพทางการเมือง อำนาจการตัดสินใจหรือการสนับสนุนให้เชื่อพระวงศ์พระองค์ใดขึ้นครองราชย์สมบัตินั้น กำหนดจากเสนาบดีคนสำคัญ คือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ พระองค์กล่าวว่า “ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอย่างเปิดเผยทั้งภายในภายนอก” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต, ผู้รวบรวม ๒๕๓๒ : ๑๐๔) ศัตรูภายในอันเกิดจากการแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้สำเร็จราชการและพระมหากษัตริย์ ส่วนศัตรูภายนอกคือ ภัยอันเกิดจากการเผยแพร่ลัทธิจักรวรรดิ จึงกล่าวได้ว่า พระราชภาระของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อปรด้วยการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองภายในประเทศ การปกป้องประเทศให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมจักรวรรดินิยม และการสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ประเทศ นับเป็นบทบาทที่ใกล้เคียงกับพระราชภาระของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในขั้นต้นทำให้ทราบว่า การรับรู้ประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของวีรบุรุษทั้งสามพระองค์อยู่ในทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะกรณีสมเด็จพระนเรศวร

มหาราชกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงจ้วงฟันด้วยพระแสงของ้าวต้องพระอัสสาของพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์บนคอช้าง กลายเป็นฉกนาฏวรรณกรรมมาตรฐานของการรับรู้ประวัติศาสตร์ไทย

กรณีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการสร้างมาตรฐานการรับรู้ประวัติศาสตร์ในสังคมไทยไว้หลายประการ เชื่อว่า พระองค์ทรงใช้เอกสารไทยและต่างประเทศ ในการสอบสวนเรื่องราวตลอดรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่มีจุดสังเกตว่า กรณีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา ทรงให้ข้อสมมุติฐานว่า พระมหาอุปราชาขาดคอช้าง ตามจดหมายเหตุช้างไทยซึ่งต้องกันทุกฉบับ โดยให้เหตุผลว่า เมื่อคราวพระเจ้าหงสาวดีขยี้สิงห์ชนช้างชนะพระเจ้าอังวะ ก็ยกย่องเกียรติยศกันมาก ถึงคราวฝ่ายหงสาวดีปราชัยก็ยุทธหัตถี ผู้แต่งเห็นจะนึกขวยใจ จึงแก้ไขให้ช้างพวกเดียวกันแทงกันเอง ให้พระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ด้วยปืน ทรงกล่าวว่า แม้จดหมายเหตุไทยจะผิดในเรื่องอื่น แต่ในเรื่องชนช้างในครั้งนี้นัดไม่ได้เป็นอันขาด (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, ๒๕๑๑ : ๓๑๔)

การยึดมั่นกับข้อสมมุติฐานดังกล่าว ได้แสดงจุดยืนเรื่องภาพลักษณ์วีรบุรุษของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แม้ว่าพระนิพนธ์ชิ้นสำคัญ อย่างพระนิพนธ์รทรงอธิบายในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไทยรบพม่า และพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จะนิพนธ์ต่างกรรมต่างวาระ แต่ล้วนมีนัยสร้างขวัญกำลังใจ ตามบริบทสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ดูเหมือนว่าพระนิพนธ์ชิ้นสุดท้าย เรื่องพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จะมีมูลเหตุเพื่อสร้างขวัญกำลังใจแก่ยุวกษัตริย์ พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ชิ้นนี้ นิพนธ์ขึ้นเมื่อพระองค์เสด็จลี้ภัยทางการเมืองที่ปีนัง ทรงมีพระทัยมุ่งมั่นที่จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๔๗ : คำนำ) เพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้เป็นพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งเยี่ยงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

การรับรู้ประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้ชาวไทยเกิดความชื่นชม และเชิดชูวีรกรรมจนเกิดปรากฏการณ์การสร้างสัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์หรือการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์เพื่อเชิดชูวีรกรรมความกล้าหาญของพระองค์ ปรากฏพระบรม

ภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนหลังน้ำประกาศอิสรภาพ
ฝีมือของมหาเสวกตรี พระยาอนุศาสนจิตรกร (จันทูจิตรกร) วัดสุวรรณดารามราชวรวิหาร

ราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เรื่อยมาถึงปัจจุบัน ยกตัวอย่าง
พระบรมราชานุสาวรีย์ที่สำคัญ เช่น พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
(พ.ศ. ๒๕๐๒) ตั้งอยู่บริเวณพระบรมราชานุสรณ์ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี พระบรม
ราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๕๔๒) บริเวณทุ่งมะขามหย่อง จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ออกแบบและสร้างโดย กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย
ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องจากการสร้างพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระศรีสุริเยทัย และพระ
บรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๕๔๓) ณ กองบัญชาการทหาร
สูงสุด กรุงเทพมหานคร เป็นต้น เมื่อเปรียบเทียบการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ของ
มหาราช ผู้กอบกู้แผ่นดิน ๒ พระองค์ ทำให้ทราบว่า พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชเป็นตัวแทนการสร้างโดยราชการ แตกต่างจากการสร้างพระบรม
ราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี “วีรบุรุษผู้อำภพ” ที่ชนรุ่นหลังได้สมัครใจสร้างพระ
บรมราชานุสาวรีย์ขึ้นเพื่อระลึกถึงพระองค์ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณานิการ ๒๕๔๓ : ๒๑)

การสร้างประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงมีความหมาย
ความสำคัญ ทั้งทางการเมือง การศึกษา และจิตวิทยาสังคม ถึงกระนั้น จากบทบาทที่

เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ รวมทั้งพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์จำนวนมาก ที่ทรงทุ่มเทนิพนธ์ตลอดพระชนม์ชีพได้สร้างรากฐานการศึกษาแก่วงวิชาการประวัติศาสตร์กลายเป็นต้นแบบการเรียนรู้และรับรู้ประวัติศาสตร์ ได้รับการยอมรับทั้งในสมัยของพระองค์และในสังคมร่วมสมัย เหตุนี้ทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกลายเป็น “วีรบุรุษในวงวิชาการประวัติศาสตร์” หรือที่ทราบกันในนาม “พระบิดาแห่งวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทย” แม้ว่า การยกย่องวีรบุรุษของชาตินั้นมีที่มาจากมูลเหตุทางการเมืองจะไม่ค่อยสำคัญสำหรับนักประวัติศาสตร์อาชีพซึ่งมองว่า “สถานการณ์เป็นฝ่ายสร้างวีรบุรุษมากกว่าที่วีรบุรุษจะสร้างสถานการณ์” (วินัย พงศ์ศรีเพียร ๒๕๒๙ : ๑๓) ทำให้เชื่อได้ว่า สถานการณ์ได้สร้างให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นวีรบุรุษในวงวิชาการประวัติศาสตร์ในท้ายที่สุด

บทสรุป

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้นแบบวีรกษัตริย์ผู้สมบูรณ์พร้อม เรื่องราวของพระองค์ได้รับการกล่าวขวัญถึงเรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อบ้านเมืองประสบวิกฤตการณ์ทางการเมือง หรือเริ่มสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์วิชาการ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะถูกถือขึ้นใหม่เสมอ ดังจะเห็นได้จากการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเลือกที่จะนิพนธ์ประวัติศาสตร์วิชาการสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อเป็นตัวแทนวีรกษัตริย์ผู้หาญกล้าต่อกรศัตรูทางการเมืองซึ่งมีนัยตอบโต้ศัตรูทางการเมืองตัวจริงอย่างจักรวรรดินิยมซึ่งไม่สามารถตอบโต้ได้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชนอกจากจะทรงเป็นวีรบุรุษของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงเป็นวีรบุรุษของวีรกษัตริย์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยกย่อง ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความประทับใจในวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ถ่ายทอดผ่านพระราชนิพนธ์ เช่น รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากนี้ นักวิชาการบางท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอาจพิจารณาว่าบทบาทและพระราชภาระของพระองค์และสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท ในการกอบกู้เอกราชมีลักษณะเช่นเดียวกับสมเด็จพระ

พระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศรถ ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประทับใจสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และทรงเลือกที่จะนิพนธ์ประวัติศาสตร์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผ่านพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เมื่อตั้งข้อสังเกตจะทราบว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นยุวกษัตริย์ มีพระชนม์ท่ามกลางแรงกดดันทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก ท้ายสุดทรงประกาศอิสรภาพได้สำเร็จเปรียบได้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นวีรกษัตริย์ ได้รับการสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์ในขณะที่ศัตรูภายในและภายนอกคุกคาม จนอาจเสียอำนาจ เอกราชของชาติได้ แต่ท้ายสุดแล้ว ทรงสามารถครอบครองอำนาจทางการเมืองอย่างสมบูรณ์ ปกป้องประเทศให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม ทั้งสร้างความเจริญแก่ประเทศชาติในที่สุด

สำหรับสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงถ่ายทอดความประทับใจวีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผ่านพระนิพนธ์ชิ้นสำคัญ ได้แก่ พระนิพนธ์อรรถธิบายในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดดเลขา ไทยรบพม่า และพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เชื่อว่าการนิพนธ์ประวัติศาสตร์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีนัยปลุกใจ ดังเช่นเรื่องราวมหาสงครามระหว่างไทยพม่า มิได้หมายถึงสงครามระหว่างไทยพม่า แต่หมายถึงการสงครามระหว่างไทยกับจักรวรรดินิยมตะวันตก และพระนิพนธ์เรื่องพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงตั้งพระทัยมอบแก่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เพื่อสร้างขวัญ กำลังใจ ด้วยเหตุนี้ เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงกลายเป็นประวัติศาสตร์ปลุกใจเรื่องสำคัญ และมักได้รับการกล่าวถึงเสมอ โดยเฉพาะเมื่อบ้านเมืองต้องการบทเรียน แรงจูงใจ เพื่อก้าวผ่านวิกฤตการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม เรื่องราวของพระองค์จะได้รับการหยิบยกเพื่อสร้างประสบการณ์ทางการเมือง และผลของการนำเรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมานำเสนอผ่านพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า สามารถสร้างประโยชน์ทางการเมือง สร้างขวัญกำลังใจและแสดงสิทธิธรรมทางการเมืองแก่ชนชั้นนำ ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิต สมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระชนม์ชีพอยู่หรือแม้ในสังคมร่วมสมัยที่ชนชั้นนำต้องการยึดโยงมวลชนให้ร่วมเป็นหนึ่งในชะตากรรมทางการเมืองเดียวกันหรือสร้างสำนึกพึงพาวีรบุรุษ ภายใต้การนำของวีรกษัตริย์ผู้ปรีชา กล้าหาญ อุทิศพระองค์เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนดังเช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

บรรณานุกรม

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย และประชุมพระราชนิพนธ์ ภาคปิกณกะ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๗. (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายพงษ์เจริญ สังศิริ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗).

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัตติยา กรรณสูต, ผู้รวบรวม. เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗). กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา, ๒๕๓๒.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘.

_____ . ชุมนุมพระนิพนธ์. พระนคร : บรรณกิจเทรตติง, ๒๕๓๔.

_____ . ไทยรบพม่า. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๔๓.

_____ . นิทานโบราณคดี. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๕.

_____ . ประชุมปราชญ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙.

_____ . พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๗.

นิศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา.

สาส์นสมเด็จพระ. ๒๗ เล่ม. พระนคร : ศุภกา, ๒๕๐๖.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก. เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. พระนคร : ศิวพร, ๒๕๑๑. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ นายไต้ลัง พรประภา ณ สุสานศรีราชา

๔ กันยายน ๒๕๒๑)

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิ
วงศ์ (จาด). พระนคร : อักษรบริวาร, ๒๕๐๗.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,
๒๕๐๗.

วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครอง
ราชย์. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๓.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติ
ศาสตร์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย จะเรียนจะสอนกันอย่างไร. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๔๓.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. มนุษย์กับการสร้างสรรค์ : ปรัชญาประวัติศาสตร์. นครปฐม :
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.